

۵۵۹

۱۵۰۰

نور

۲۲۸

تاریخ نگاری محلی ایران در دوره اسلامی

(تاسده هفتم هجری)

دکتر عبدالرحیم قنوت

عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

زمستان ۱۳۹۳

قنات، عبدالرحیم - ۱۳۴۴

تاریخ‌نگاری محلی ایران در دوره اسلامی (تا سده هفتم هجری) // عبدالرحیم قنات. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۳.

سیزده، ۴۳۴ ص. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۸۵، تاریخ؛ ۶۰) (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ ۱۸۶۳، تاریخ؛ ۴۲)

ISBN: 978-600-298-047-2

بها: ۱۵۷۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۳۶۵] - ۳۷۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

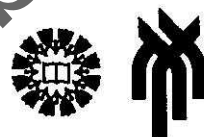
۱. تاریخ‌نویسی اسلامی - ایران - قرن ۱-۷ ق. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ج. عنوان.

۹۰۷/۲۰۱۷۶۷۱

DS۳۵/۶۵/ق ۹ ت ۲ ۱۳۹۳

۳۶۲۰۳۰۲

شماره کتابشناسی ملی

تاریخ‌نگاری محلی ایران در دوره اسلامی (تا سده هفتم هجری)

مؤلف: دکتر عبدالرحیم قنات

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشران: «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز

تحقیق و توسعه علوم انسانی»

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۳

تعداد: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۱۵۷۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیس، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)، نمابر: ۲۳۸۰۳۰۹۰
تهران: خیابان انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی لُسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن ۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه جلال آل احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه‌روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)،
تلفن: ۴۴۲۳۴۸۴۲۰۳، نمابر: ۴۴۲۴۸۷۷۷۰۴ تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹ - تلفن: ۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

فهرست مطالب

۱	 مقدمه
۵	 فصل اول: تعریف‌ها و کلیات
۵	 ۱-۱. تاریخ‌نگاری محلی چیست؟
۶	 ۲-۱. محتوای تاریخ‌های محلی
۸	 ۳-۱. تاریخ‌نگاری محلی ایران
۹	 ۴-۱. پیشینه و تاریخچه موضوع
۱۴	 ۵-۱. اهمیت پژوهش در تاریخ‌نگاری محلی ایران
۱۶	 ۶-۱. کاربرد نتایج پژوهش در تاریخ‌نگاری محلی ایران
۱۶	 ۷-۱. پرسش‌ها و فرضیه‌ها
۱۷	 ۸-۱. مآخذشناسی
۱۷	 الف) تاریخ‌های محلی
۱۸	 ب) کتاب‌شناسی‌ها
۱۹	 ج) زندگینامه‌ها
۲۰	 د) تاریخ‌های دیگر
۲۱	 ه) منابع جغرافیایی
۲۱	 و) کتاب‌های ادبی
۲۲	 ز) تک‌نگاری‌هایی درباره تاریخ‌نگاری و موزه‌ها
۲۳	 ۹-۱. آغاز تاریخ‌نگاری محلی ایران
۲۵	 ۱۰-۱. موارد ضعف تاریخ‌های محلی ایران
۲۵	 ۱۰-۱-۱. تضعیف اتحاد و یکپارچگی در قلمرو تمدن اسلامی

۲۵	۲-۱۰-۱. تضعیف بینش جهان شمول مورخان مسلمان
۲۶	۳-۱۰-۱. مبالغه در بیان فضایل و محاسن
۲۶	۴-۱۰-۱. نقل اساطیر و افسانه‌ها و روایات نادرست
۲۸	۱۱-۱. انواع تاریخ‌های محلی ایران
۳۰	۱۲-۱. شمار تاریخ‌های محلی ایران تا سده هفتم هجری
۳۱	فصل دوم: تاریخ‌نامه‌های محلی
۳۱	پراکندگی زمانی تاریخ‌نامه‌های محلی
۳۱	پراکندگی جغرافیایی تاریخ‌نامه‌های محلی
۳۲	۱-۲. دوره اول؛ کتاب‌های فتوح (نیمه سده دوم تا نیمه سده سوم هجری)
۳۲	۱-۱-۲. تک‌نگاری‌های فتوح
۳۵	نویسندگان کتاب‌های فتوح
۳۵	جایگاه نویسندگان کتاب‌های فتوح
۳۷	انگیزه‌های نویسندگان کتاب‌های فتوح
۳۷	۱. انگیزه علمی
۳۷	۲. انگیزه‌های قومی و قبیله‌ای
۳۸	پراکندگی جغرافیایی تک‌نگاری‌های فتوح
۳۹	زبان کتاب‌های فتوح
۳۹	ساختار و محتوای کتاب‌های فتوح
۴۱	مهم‌ترین کتاب‌های فتوح
۴۱	مخاطبان کتاب‌های فتوح و کاربرد آنها
۴۴	کتاب‌شناسی تک‌نگاری‌های فتوح
۴۴	۱. کتاب فتوح العراق
۴۷	۲. کتاب فتوح خراسان
۴۸	۳. کتاب فتوح خراسان
۴۹	۴. کتاب فتوح خراسان
۵۰	۵. کتاب فتوح العراق
۵۱	۶. کتاب فتوح فارس
۵۱	۷. کتاب فتوح العراق
۵۲	۸. کتاب خراسان
۵۴	۹. کتاب فتوح الاهواز
۵۵	۱۰. کتاب السواد و فتحه

۱۱. کتاب فتح الأبله ۵۵
۱۲. کتاب فتوح الاهواز ۵۶
۱۳. کتاب خبر البصرة و فتوحها ۵۸
۱۴. کتاب فتوح جرجان و طبرستان ۵۹
۱۵. کتاب فتوح جبال طبرستان ۶۰
۱۶. کتاب فتوح الحيرة ۶۰
۱۷. کتاب فتوح الری ۶۱
۱۸. کتاب فتوح سجستان ۶۱
۱۹. کتاب فتح مکران ۶۲
۲۰. کتاب فتح کابل و زابلستان ۶۲
۲۱. کتاب کرمان ۶۲
۲۲. کتاب فارس ۶۲
۲۳. کتاب فتوح العراق ۶۳
۲۴. کتاب فتوح خراسان ۶۴
- ۲-۱-۲. دیگر تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره ۶۹
- پراکنندگی جغرافیایی این تاریخ‌نامه‌ها ۶۹
- نویسندگان این تاریخ‌نامه‌ها، جایگاه و انگیزه‌های آنان ۷۰
- زبان این تاریخ‌نامه‌ها ۷۰
- ساختار و محتوای این تاریخ‌نامه‌ها ۷۰
- مهم‌ترین این تاریخ‌نامه‌ها ۷۱
- کتاب‌شناسی دیگر تاریخ‌نامه‌های این دوره ۷۱
۱. کتاب خراج خراسان ۷۱
۲. کتاب فی الدولة العباسية و امراء خراسان ۷۲
۳. [اخبار مرو] ۷۴
۴. کتاب الحیره ۷۵
۵. کتاب الحيرة و تسمية البيع والديارات و نسب العباد ۷۶
۶. کتاب الری و امر العلوی ۷۷
۷. کتاب طبرستان ایام الرشید ۷۷
- ۳-۱-۲. جمع‌بندی ۷۷
- اهمیت تاریخ‌نامه‌های این دوره ۷۸
- امکان بازسازی تاریخ‌نامه‌های این دوره ۷۹
- ۲-۲. دوره دوم؛ پیدایش کتاب‌های فضایل و محاسن (حدود نیمه سده سوم تا...) ۸۰

۸۰	انگیزه‌های نویسندگان در این دوره
۸۱	جایگاه نویسندگان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۸۲	پراکندگی جغرافیایی تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۸۳	زبان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۸۳	مخاطبان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۸۴	ساختار و محتوای تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۸۶	مهم‌ترین تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۸۶	اهمیت تاریخ‌نامه‌های محلی این دوره در بررسی تاریخ ایران پیش از اسلام
۸۸	آنچه از تاریخ‌نامه‌های محلی این دوره باقی است
۸۸	کتاب‌شناسی تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۸۸	۱. کتاب فتوح خراسان
۹۰	۲. تاریخ مرو
۹۱	۳. قلائد الشرف فی مفاخر اصبهان
۹۳	۴. کتاب الثار
۹۴	۵. مفاخر خراسان
۹۵	۶. مفاخرة اهل کس و نسف
۹۶	۷. فضائل بلخ
۹۸	۸. [محاسن اهل خراسان]
۹۸	۹. کتاب فضائل خراسان
۹۹	۱۰. [تاریخ قم]
۹۹	۱۱. کتاب اصبهان
۱۰۴	۱۲. کتاب همدان
۱۰۶	۱۳. تاریخ بخارا
۱۱۰	محتوای کتاب
۱۱۲	۱۴. تاریخ بخارا
۱۱۲	۱۵. تاریخ قم
۱۱۳	انگیزه‌های قلمی در نوشتن تاریخ قم
۱۱۴	منابع قلمی
۱۱۵	ترجمه کتاب
۱۱۶	محتوای کتاب
۱۱۹	چاپ‌های تاریخ قم
۱۲۰	۱۶. تاریخ جیل و دیلم

۱۳۱	۱۷. مزید التاریخ فی اخبار خراسان
۱۳۲	۱۸. عَقْد سِحْر و قَلَانْد دُر (عَقْد السِّحْرِ و قَلَانْد الدُّر)
۱۳۵	۱۹. [تاریخ آذربایجان]
۱۳۶	۲۰. اخبار الجبل
۱۳۸	۲۱. اخبار سیستان
۱۳۹	۲۲. فضایل سجستان
۱۳۰	۲۳. تاریخ الزّی
۱۳۲	۲۴. کتاب المسامرة فی اخبار خوارزم
۱۳۴	۲۵. زیادات اخبار خوارزم
۱۳۵	۳-۲. دوره سوم؛ پیدایش کتاب‌های فارسی (حدود نیمه سده پنجم تا پایان سده هفتم هجری)
۱۳۵	پراکندگی جغرافیایی تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۳۵	نویسندگان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۳۵	انگیزه‌های نویسندگان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۳۶	جایگاه نویسندگان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۳۷	زبان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۳۸	ساختار و محتوای تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۳۹	یک تاریخ‌نامه منحصر به فرد
۱۳۹	اهمیت تاریخ‌نامه‌های محلی این دوره در بررسی تاریخ ایران
۱۴۱	مخاطبان تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۴۲	آنچه از تاریخ‌نامه‌های محلی این دوره باقی است
۱۴۲	کتاب‌شناسی تاریخ‌نامه‌های محلی در این دوره
۱۴۲	۱. باوندنامه
۱۴۴	۲. تاریخ سیستان
۱۴۵	بخش‌های کتاب
۱۴۸	قدمت این بخش
۱۴۹	منابع این بخش
۱۴۹	نثر و زبان این بخش
۱۵۰	نسخه، چاپ‌ها و ترجمه کتاب
۱۵۱	۳. محاسن اصفهان
۱۵۴	ترجمه و مترجم
۱۵۶	۴. فارسنامه
۱۵۹	۵. تاریخ بیهق

۱۶۹	۶. عقد العلّی للموقف الأعلى
۱۷۵	۷. بدایع الأزمان فی وقایع کرمان
۱۷۹	۸. المضاف الی بدایع الأزمان فی وقایع کرمان
۱۸۱	۹. تاریخ طبرستان
۱۹۳	فصل سوم: زندگینامه‌های محلی
۱۹۳	مقدمه
۱۹۴	پراکندگی زمانی زندگینامه‌های محلی
۱۹۴	پراکندگی جغرافیایی زندگینامه‌های محلی
۱۹۵	۱-۳. زندگینامه‌های محلی دینی
۱۹۵	پراکندگی زمانی زندگینامه‌های محلی دینی
۱۹۶	پراکندگی جغرافیایی زندگینامه‌های محلی دینی
۱۹۶	جایگاه نویسندگان زندگینامه‌های محلی دینی
۱۹۸	عوامل و انگیزه‌های تألیف زندگینامه‌های محلی دینی
۲۰۱	مخاطبان و کاربردهای زندگینامه‌های محلی دینی
۲۰۲	زبان زندگینامه‌های محلی دینی
۲۰۲	الف) ماهیت و محتوای این زندگینامه‌ها
۲۰۳	ب) مخاطبان خاص و غیر بومی این آثار
۲۰۳	ج) تأثیرناپذیری از نهضت شعوبیه
۲۰۴	ساختار و محتوای زندگینامه‌های محلی دینی
۲۱۰	اهمیت زندگینامه‌های محلی دینی
۲۱۰	آنچه از زندگینامه‌های محلی دینی باقی است
۲۱۲	کتاب‌شناسی زندگینامه‌های محلی دینی
۲۱۲	۱. تاریخ هرات
۲۱۳	۲. التاریخ فی رجال المحدثین بمرو
۲۱۴	۳. تاریخ مرو
۲۱۵	۵. تاریخ اصبهان
۲۱۷	۶. تاریخ المرازه
۲۱۸	۷. تاریخ بلخ
۲۱۹	۸. [طبقات علماء بلخ]
۲۲۰	۹. تاریخ هرات
۲۲۰	۱۰. کتاب طبقات بلخ

۲۲۲	۱۱. طبقات همدان
۲۲۲	۱۲. کشف الآثار
۲۲۳	۱۳. تاریخ بلخ
۲۲۵	۱۴. طبقات المحدثین باصبهان و الواردين عليها
۲۳۱	۱۵. تاريخ مرو
۲۳۲	۱۶. تاريخ همدان
۲۳۴	۱۷. تاريخ نيشابور
۲۴۰	ترجمه تاريخ نيشابور
۲۴۱	چاپ‌های تاريخ نيشابور
۲۴۲	خلاصه‌های تاريخ نيشابور
۲۴۲	۱۸. تاريخ اصبهان
۲۴۴	۱۹. تاريخ استرآباد
۲۴۷	۲۰. تاريخ سمرقند
۲۴۹	۲۱. [كتاب خراسان]
۲۴۹	۲۲. تاريخ اصبهان
۲۵۱	۲۳. كتاب البهجة
۲۵۲	۲۴. تاريخ بخارا
۲۵۵	۲۵. تاريخ جرجان
۲۶۲	۲۶. ذكر اخبار اصبهان
۲۶۷	۲۷. تاريخ نسف
۲۷۱	۲۸. تاريخ سمرقند
۲۷۱	۲۹. الزيادات لتاريخ بخارا لغنجان
۲۷۲	۳۰. تاريخ قزوین و فضائلها
۲۷۳	۳۱. تاريخ اصبهان
۲۷۵	۳۲. تاريخ مرو
۲۷۷	۳۳. طبقات اهل شیراز و فارس
۲۷۸	۳۴. تاريخ شیراز
۲۸۰	۳۵. تاريخ ابيورد (نزهة الحفاظ)
۲۸۲	۳۶. [تاريخ خراسان]
۲۸۲	۳۷. تاريخ همدان
۲۸۵	۳۸. تاريخ اصبهان
۲۸۷	۳۹. [ذيل تاريخ همدان شيرويه]

۲۸۷	۴۰. السیاق لتاریخ نیسابور
۲۸۹	خلاصه‌های السیاق
۲۹۱	۴۱. اخبار علماء بلخ
۲۹۱	۴۲. القند فی معرفة علماء سمرقند
۲۹۳	۴۳. تاریخ هرات
۲۹۴	۴۴. تاریخ هرات
۲۹۸	۴۵. تاریخ البطائح
۳۰۰	۴۶. تاریخ بلخ
۳۰۱	۴۷. معجم اصفهان
۳۰۲	۴۸. تاریخ الزی
۳۰۴	۴۹. تاریخ موو
۳۰۵	۵۰. تاریخ مرو
۳۰۸	۵۱. التدوین فی اخبار قزوین
۳۰۹	نسخه‌های کتاب
۳۰۹	موضوع کتاب
۳۱۵	منابع رافعی قزوینی
۳۱۶	۵۲. اخبار علماء خراسان
۳۱۶	۲-۳. زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۱۷	پراکندگی زمانی زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۱۷	پراکندگی جغرافیایی زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۱۸	نویسندگان زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۱۸	عوامل و انگیزه‌های تألیف زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۱۹	زبان زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۱۹	مخاطبان زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۲۰	ساختار و محتوای زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۲۱	جایگاه زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۲۲	آنچه از زندگینامه‌های محلی غیر دینی باقی مانده است
۳۲۲	کتاب‌شناسی زندگینامه‌های محلی غیر دینی
۳۲۲	۱. تاریخ ولایة خراسان
۳۲۷	۲. تثناء اهل جرجان و اصحاب المُرُوءات منهم
۳۲۸	۳. کتاب شعراء اصفهان
۳۲۸	۴. کتاب ولایة هراة

۳۳۹	۵. شعراء بلخ [بلخ]
۳۳۹	۶. تاريخ خوارزم
۳۳۱	۷. فضائل بلخ

فصل چهارم: چند تاريخ محلی ناشناخته

۳۳۷	۱. کتاب مفاخر نیشابور
۳۳۹	۲. الکافی
۳۳۹	۳. تاريخ عسکر مکرم
۳۴۰	۴. کتاب اصبهان
۳۴۱	۵. [تاريخ اصبهان]
۳۴۱	۶. [تاريخ آذربيجان]
۳۴۲	۷. تاريخ الانبار
۳۴۲	۸. تاريخ آذربيجان
۳۴۳	۹. تاريخ مراغه
۳۴۳	۱۰. تاريخ اصفهان
۳۴۵	۱۱. تاريخ اصبهان
۳۴۶	۱۲. تاريخ شیراز
۳۴۶	۱۳. تاريخ بخارا و سمرقند
۳۴۷	۱۴. تاريخ بيهق
۳۴۷	۱۵. تاريخ خوارزم
۳۴۸	۱۶. تاريخ خوارزم
۳۴۸	۱۷. تاريخ نیشابور
۳۴۹	۱۸. تاريخ قهستان
۳۴۹	۱۹. ذکر مفاخر خراسان

۳۵۱	جمع بندی
۳۵۹	ضمیمه ها
۳۶۵	منابع و مآخذ
۳۷۳	نمایه ها

مقدمه

نگارنده در این کتاب بیش از هر چیز در پی به دست دادن گزارشی دقیق از تاریخ‌نگاری محلی ایران تا پایان سده هفتم هجری قمری بوده است. البته این بدان معنی نیست که به نقد و نظر و مقایسه و تحلیل در جریان این تحقیق توجهی نشده باشد، بلکه به داشتن این باور باز می‌گردد که مهم‌ترین وظیفه یک مورخ، توصیف دقیق یک واقعه یا جریان است و تحلیل‌ها تنها پس از آنکه حتی‌المقدور توصیفی همه‌جانبه از حادثه یا جریانی صورت پذیرفت، ظاهر می‌شوند و اصولاً ممکن می‌گردند.

پژوهش حاضر امتیازاتی چند دارد: نخست، تازه بودن موضوع آن است. تا آنجا که بررسی شده، تاکنون دست‌کم به زبان فارسی چنین تحقیقی با چنین جامعیتی صورت نپذیرفته است. فراهم آوردن فهرستی نسبتاً کامل از تاریخ‌های محلی ایرانی در دوره زمانی یادشده (۱۴۲ عنوان)^۱ و مطالبی درباره یکایک این آثار، برای نخستین بار، در این پژوهش

۱. تکمیل فهرست تاریخ‌های محلی ایران از طریق مطالعه و جستجو در منابع گوناگون صورت پذیرفته است: مهم‌ترین منابع، فهرست‌ها و کتاب‌شناسی‌ها بوده‌اند. از آن جمله می‌توان به فهرست مختصر ابن‌فندق در مقدمه تاریخ بیهق از تاریخ‌های محلی ایران و فهرست مختصر رافعی قزوینی در مقدمه کتاب التدوین فی اخبار قزوین و فهرست ابن‌الخطیب در مقدمه کتاب الاحاطة فی اخبار غرناطه اشاره کرد، همچنین از فهرست‌هایی که برخی تصحیح‌کنندگان تاریخ‌های محلی در مقدمه خود بر این کتاب‌ها آورده‌اند، استفاده شده است، از آن جمله می‌توان به فهرست مدرس رضوی در مقدمه بر تاریخ بخارا، فهرست برالبلوشی در مقدمه بر طبقات المحدثین باصبهان و فهرست شفیعی کدکنی در مقدمه بر تاریخ نیشابور اشاره کرد. مهم‌تر و پیش‌تر از همه باید از فهرست ارائه شده از سوی سخاوی در کتاب الاعلان بالتوئیخ لمن ذم اهل التاريخ نام برد که مفصل‌ترین فهرست در این زمینه است. نیز می‌توان به فهرست ارائه شده از سوی حاجی خلیفه در کشف‌الظنون، فهرست بروکلمان در تاریخ الادب العربی، فهرست سرگین در تاریخ التراث العربی، فهرستی که بارتولد در مقدمه ترکستان‌نامه به دست داده است، فهرست تاریخ‌های طبرستان در مقاله کسروی با عنوان «تواریخ طبرستان و یادداشت‌های ما»، کتاب‌شناسی آثار مربوط به قم

صورت پذیرفته است. شاید اشاره به این موضوع لازم باشد که تا پیش از این، جامع‌ترین فهرستی که از تاریخ‌های محلی ایرانی فراهم آمده، فهرست عبدالرحمن سخاوی در کتاب الاعلان بالتبویخ لمن ذم اهل التاريخ است که ضمن معرفی تاریخ‌های محلی اسلامی، از حدود پنجاه عنوان تاریخ شهرها و نواحی ایران نیز نام برده است. اهمیت این موضوع وقتی آشکار می‌گردد که توجه خواننده محترم را به این نکته جلب کنیم که از بیش از ۱۴۰ عنوان کتاب شناسایی شده، تنها از حدود بیست عنوان نسخه‌هایی کامل یا ناقص باقی مانده و از دیگر کتاب‌ها تنها می‌توان در منابع و مآخذ گوناگون و پراکنده نشانی و گاه تنها نامی جست.

جز این، باید به تازگی بحث مربوط به تک‌نگاری‌های فتوح و قلمداد کردن آنها به عنوان نخستین تاریخ‌های محلی ایران در فصل دوم این تحقیق اشاره کرد. این موضوع تا به امروز مورد توجه نویسندگانی که به نوشتن آثاری درباره تاریخ‌نگاری محلی ایران پرداخته‌اند، قرار نگرفته و تا آنجا که نگارنده جستجو کرده، فرانتس روزنتال^۱ تنها به امکان داشتن چنین تلقی‌ای از این کتاب‌ها اشاره‌ای کرده، ولی این نظر را پی نگرفته است. احمد کسروی نیز در حدّ نام بردن از یکی از این کتاب‌ها به عنوان اولین تاریخ طبرستان، به آن توجه نشان داده است.

از مدرسی طباطبایی، فهرست مختصر موجود در کتاب‌های علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی اثر صادق آینه‌بوند و تاریخ‌نگاری در اسلام اثر سید صادق سجادی و هادی عالم‌زاده اشاره کرد. کتاب مهم روزنتال، *A History of Muslim Historiography* نیز اگرچه یک فهرست یا کتاب‌شناسی به شیوه مشهور نیست، ولی از فصل مربوط به تاریخ‌های محلی آن می‌توان برای تکمیل فهرست مورد نظر استفاده کرد.

از فهرست‌ها و کتاب‌شناسی‌ها گذشته، زندگینامه‌ها نیز برای استخراج نام برخی آثار، مورد استفاده قرار گرفته‌اند؛ در این دسته آثار معمولاً ذیل نام هر مؤلف، از آثار او نیز یاد شده است. از آن جمله می‌توان به الرجال نجاشی، تاریخ بغداد خطیب بغدادی، وفيات الاعیان ابن خلکان، مجمع الادب فی معجم اللغات ابن فوطی، لسان المیزان ابن حجر عسقلانی، شذرات الذهب ابن عماد حنبلی، الاعلام زرکلی و به ویژه سه کتاب مهم معجم الادباء یاقوت حموی، الانساب سمعانی و تاریخ الاسلام حافظ ذهبی اشاره کرد (که البته قلمداد کردن آن به عنوان یک کتاب زندگینامه با اندکی تسامح همراه است). از دیگر منابع مورد استفاده در تکمیل فهرست تاریخ‌های محلی ایران، کتاب‌های جغرافیایی و به صورت ویژه کتاب مهم و مشهور معجم البلدان، اثر یاقوت حموی بوده است. بسیاری از تاریخ‌های عمومی از جمله زین الاخبار گردیزی، الکامل ابن اثیر، البدایه والنهایه ابن کثیر، جهانگشای جوینی و مجمل التواریخ والقصص نیز از منابعی بوده‌اند که برای تکمیل فهرست کتاب‌ها، بدانها مراجعه شده است. آثار ادبی مانند یتیمه الدهر فی محاسن اهل العصر ثعالبی، دمیة القصر و عصرة اهل العصر باخرزی، انباه الرواة علی أنباه النحاة جمال‌الدین قفطی و تاریخ ادبیات ذبیح‌الله صفا نیز در این جستجو مورد مراجعه قرار گرفته‌اند. برخی نرم‌افزارهای کامپیوتری موجود نیز برای تکمیل فهرست تاریخ‌های محلی ایران مورد استفاده واقع شده‌اند. از آن جمله می‌توان از دو نرم‌افزار نورالسیره (جامع منابع تاریخ اسلام) و تراث (جامع منابع فرهنگ و ادب) نام برد.

با تهیه نمودارها و جدول‌هایی کوشش شده تصویری روشن‌تر از آمار و اطلاعات مطرح شده در متن ارائه شود، با توجه به این نکته که زیادی نمودارها و جدول‌ها، ماهیت پژوهش را تحت تأثیر قرار ندهد.

افزون بر این، دو فهرست راهنما نیز فراهم شده است: نخست فهرست جغرافیایی این آثار که خوانندگانی را که در پی شناخت کتاب‌های شهر یا ناحیه‌ای خاص هستند، به کار می‌آید؛ دوم فهرست الفبایی همه آثار تاریخ‌نگاری محلی ایران تا سده هفتم هجری که برای عموم خوانندگان مفید است. ذکر این نکته هم ضروری است که شماری از تاریخ‌های محلی ایران دارای دو و گاه بیش از دو نام هستند؛ اسامی و عناوین کامل کتاب‌ها در این فهرست‌ها ثبت شده و معمولاً عناوینی که شهرت کمتری دارند، به عنوان شناخته شده‌تر ارجاع داده شده‌اند.

اگر این سخن مایکل استنفورد^۱ را بپذیریم که تاریخ عبارت است از یک گفتگوی بی‌پایان،^۲ شاید بتوان این گزاره را نیز پذیرفت که پژوهش تاریخی عبارت است از یک جستجوی بی‌پایان. بر این اساس، کدام تحقیق و مطالعه تاریخی است که بتوان آن را کامل و خاتمه یافته تلقی کرد؟ آنچه پیش روی خواننده محترم است، حاصل توانایی و تلاش این جانب در چهارچوب امکانات موجود و در مدت زمانی معین بوده است. امیدوارم در گذر زمان فرصت بیشتری برای تکمیل این کتاب و رفع کمبودهای آن فراهم آید.

در پایان، شایسته است سپاس خود را از آقایان دکتر اصغر منتظرالقائم، دکتر محمدعلی چلونگر و دکتر مرتضی نورایی، که در نوشتن این اثر از راهنمایی‌های آنان بهره برده‌ام، ابراز دارم. دوست گرامی، آقای دکتر منصور داداش‌نژاد، نیز در تهیه شماری از منابع این تحقیق، مرا یاری رساندند که از ایشان هم سپاسگزارم، استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر هادی عالم‌زاده، ضمن مطالعه متن کتاب، نکات متعددی را یادآوری و اصلاح کردند. تشکر و قدردانی خود را به حضور ایشان نیز تقدیم می‌دارم.

عبدالرحیم قنوات